

הבנה נכונה של דברי ראב"ע בתחילת פרשת ואתחנן

בתחילת פרשת ואתחנן כתוב בפירושו של ראב"ע כך:

(כג) **ואתחנן**. הטעם וכבר התחננתי, כי כאשר הזכיר יהושע (ו)אמר צויתיו בעבור כי אינני עובר עמכם, כי התחננתי לה' לעבור עמכם, בעבור כי לגדולת ה' אין חקר, וחדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג, כג).
(כד) **אתה החלות**, אמר חכם מהחכמים: **אתה החלות להראות את עבדך את גדלך**, בשמים ובארץ במעשים שנוהג העולם בם...

כך מופיעים הדברים בחומש 'תורת חיים' שבהוצאת מוסד הרב קוק בעריכת הרב מרדכי ליב קצנלנבוגן (כמו גם בחומשים אחרים), ונוספה הערה מאת אשר וייזר בסופו של הביאור לפסוק כג: "חשב אולי יתחדש גם דבר, ויותר לו להיכנס לארץ הטובה". לפי זה כוונת ראב"ע במילים "בעבור כי לגדולת ה'..." היא טעם לתחינתו של משה¹. אמנם לא התבאר מה הקשר בין גדולת ה' שאין לה חקר לבין האפשרות שיתחדש דבר בעניינו של משה באפשרות כניסתו לארץ; ודברי ראב"ע נראים סתומים.

בדיקת חמישה כתבי יד של ביאור ראב"ע לתורה² מלמדת שהנוסח הנ"ל משובש לפחות בשני עניינים עיקריים: **א**. הנוסח הנכון הוא "אמר חכם החכמים" ולא אמר חכם מהחכמים; **ב**. אין דיבור "מתחיל" אתה החלות" לפני "אמר חכם החכמים". נוסף על כך, מתועד בחלק מכתבי היד שאין הפסקה כלל בין "חדשים לבקרים רבה אמונתך" לבין "אמר חכם החכמים". מסתבר שאי הבנת דברי ראב"ע היא שהולידה

- 1 כך ביאר דברי ראב"ע גם ר"מ קורקוס בעל "גדולת מרדכי" על ראב"ע (ירושלים תשס"ח, עמ' תרכט): "פי' דלא תימא אחר שאמר לו הקב"ה לא תעבור את הירדן למה התפלל הא כבר נגזרה הגזירה שלא יכנס, לזה אמר, בעבור כי לגדולת ה' אין חקר וחדשים לבקרים רבה אמונתך, וא"כ יכול להיות שיקבל תפילתי וירחם עלי ואין קץ לחסדי ה' המתחדשים בכל יום".
- 2 פריס הספריה הלאומית 176; לונדון הספריה הבריטית, קטלוג מרגליות 193; קמברידג' האוניברסיטה 1734; אוקספורד-בודלי קטלוג נויבאוואר 216; סנקט פטרבורג ספריה לאומית 206 (חמישה כתבי יד אלו צויינו במבוא לספר בראשית במהדורת 'הכתר', אוניברסיטת בריאילן, עמ' יג).
- 3 כך בכל כתבי היד הנ"ל (ולא רבה אמונתך), והיא לשון המתיישבת יותר בדברי ראב"ע.

הן את הנוסח המשובש "חכם מהחכמים", הן את תוספת דיבור המתחיל "אתה החלות" לפני כן, והן את החלוקה השגויה לפסוקים⁴.
 כך גם מצוטטים דברי ראב"ע בפירושו של ר"ש צרצה 'מקור חיים' (מנטואה שי"ט): "כתב נ' עזרא בעבור כי לגדולת השם אין חקר וחדשים לבקרים רבה אמונתו אמר חכם החכמים אתה החלות"⁵.
 ונראה ש"חכם החכמים" הוא כינוי למשה רבינו⁶. כוונת ראב"ע לבאר מדוע נקט משה את המלים "אתה החלות", ואומר ראב"ע שמשה רבינו אמר שכל מה שזכה לראות ולדעת עד שנת הארבעים הוא בבחינת התחלה בלבד, כיון שלגדולת ה' אין חקר וחדשים לבקרים רבה אמונתו⁷.
 שימוש בכינוי "חכם החכמים" ביחס למשה רבינו מופיע פעם נוספת בדברי ראב"ע ובהקשר זה של הפסוק "אתה החלות" (ולא ראיתי מי שציין לכך); כך כתב ראב"ע בביאורו הקצר לשמות כג, כ במהלך ויכוחו עם רס"ג באשר לשאלה מי למעלה ממני, מלאכים או בני אדם:

ואני אומר, אל יתגאה ילוד אשה שיחשוב כי השיגה ידו בחכמתו אל מדרגה

- 4 עוד זאת, אף לא באחד מחמשת כתבי היד שבדקתי מצויות המלים "להראות את עבדך את", ומצויה אך המלה "גדלך" (למעט כת"י סנקט פטרבורג שבו מופיעה גם המלה "להראות").
- 5 לענ"ד גם ר"י קרינסקי לא הבין שמדובר בנוסח משובש, ולכן גם בחומש 'מחוקקי יהודה' חלוקת הפסוקים אינה נכונה כנ"ל, וגם הנוסח הוא בלתי מובן כנ"ל. עם זאת, ככל הנראה, הבין ר"י קרינסקי את משמעות הדברים ולכן העתיק את הנוסח הנכון (כמעט), כנראה מ'מקור חיים', ל'יהל אור' (אות ג), אולם לא כנוסח אלא כפרשנות ('פי', בעבור כי לגדולת ה' אין חקר..."). בכל מקרה, המצב שנוצר הוא שאין התאמה בין הנוסח לבין הפרשנות, דבר המקשה מאד על הבנת הדברים. יתכן שאי התאמה זו היא אשר גרמה לכך שוייזר לא הלך בעקבותיו בזה.
- 6 ראה ספרי במדבר פסקא קלד (מהדורת הורוביץ, עמ' 180): "ומה אם משה **חכם חכמים** גדול גדולים אבי הנביאים אע"פ שידע שנגזרה עליו גזירה לא מנע עצמו מן הרחמים קל וחומר לשאר בני אדם". שם פסקא קלה (עמ' 181): "אם משה **חכם חכמים** גדול גדולים אבי נביאים לא נשא לו פנים קל וחומר לשאר כל אדם המענים את הדין והמעותין את הדין עאכ"ו". וראה ספרי דברים פרשת ואתחנן פסקא כט (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 46). וראה קרני אור אות * (אגב אורחא אעיר שראב"ע מכנה את משה רבינו גם "כהן הכהנים", ראה ראב"ע בפירוש הארוך לשמות כה, א ובפירוש הקצר שם; שם כט, כב; ובפירוש הקצר שם ל, יט; וראה גם ראב"ע לתהלים צט, ו). דבר זה ש"חכם (מהחכמים)" הוא משה רבינו כתב גם אשר וייזר במהדורתו לפירושי התורה לרבינו אברהם אבן עזרא, ירושלים תשל"ו; אינני יודע מה משמעותה של הערה זו לאור הבנתו של וייזר את דברי ראב"ע. יתכן שקושי זה עמד גם בפני עורך חומש 'תורת חיים', ולכן החליט למחוק הערה אחרונה זו. עוד ציין וייזר לפירוש ראב"ע לשמות לא, יח שיובא להלן.
- 7 פירוש זה הוא הפוך במידת מה לפירוש המובא בספרי במדבר (פסקא קלד, עמ' 180) ומקבילות, הרואה את תחילתו של משה רבינו הנרמזת בביטוי "אתה החלות" כמכוונת למעמד הסנה.

גבוה... ואם בעבור דעת התורות והמצוות, אין חכם שיבינם עד שידע למה יתענה בעשור וחלקי הקרבנות. והעד, שאמר משה לדור המדבר אחר שאמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו ארבעים שנה 'ולא נתן ה' לכם לב לדעת' (דברים כט, ג). והנה גם הוא אמר בשנת מותו, שהיה נביא הנביאים וחכם החכמים, 'ה' אלהים אתה החילות להראות את עבדך' (שם ג, כד), והנה יעיד כי עתה יחל לדעת, כי מי יודע מחשבות ה', כי הם עמוקות ונשגבו מכל הנבראים.

דברים אלו בדיוק כתב ראב"ע גם בביאורו הארוך לספר שמות (לא, יח), שם התייחס לתמיהתם של "ריקי מוח" - "מה עשה משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה?" ראב"ע מטעים שם ש"אם יעמוד שם עם השם כמספר הזה וכפל כפלו שנים, לא יוכל לדעת חלק מאלף ממעשה השם ודרכיו וסוד כל המצות שצוהו". בסוף דבריו שם הוא מוכיח זאת מדברי משה בשנת הארבעים "אתה החילות":

והנה משה שהתנבא ארבעים שנה במדבר, ועמד בסודות רבות שגלה לו השם בהר סיני, והוא אמר לפני מותו: אתה החילות להראות את עבדך את גדלך (דבר' ג, כד). והנה עתה החל והראה לו גדולת השם. וזהו אמת, כי לגדולתו אין חקר (תה' קמה, ג).

גם בפירושו זה הוא מבאר את "אתה החילות" באותו אופן, וגם כאן הוא משתמש בלשון המשורר בתהלים "כי לגדולתו אין חקר"⁸. זאת ועוד, הבנה נכונה זו של דברי ראב"ע מבהירה דברי ראשונים אחרים שציטטו את דבריו. כך כתב הר"ן בדרשותיו ביחס לתחילת פרשת ואתחנן (הדרוש התשיעי)⁹: ר' אברהם ה' עזרא נדחק ואמר: שמפני שאין קץ לנפלאות ה' יתברך אמר משה שכל מה שראה עד עכשיו לא היה כי אם התחלה לבד, ולפיכך אמר: "אתה החילות".

ברור לחלוטין שכוונתו לדברי ראב"ע בתחילת פרשת ואתחנן, ושהוא הבינם כמבואר לעיל¹⁰. וכ"כ גם ר"י אברבנאל בביאורו לפרשת ואתחנן: "והראב"ע פירש

8 הפנייה לדברי ראב"ע אלו מצויה כבר בפירושו של ר"ש אבן מטוט (המחצית השניה של המאה ה-14) 'מגילת סתרים' (ונציה שי"ד): "אמר חכם החכמים אתה החילות הוא מה שאמר בפרשת כי תשא הנה משה שהתנבא מ' שנה...". מסתבר שגם הוא הבין את הדברים באופן הנכון.

9 מהדורת רא"ל פלדמן, ירושלים תשס"ג, עמ' שמט.

10 המהדיר העיר שם: "לפנינו בראב"ע על הפסוק הנזכר ליתא", וציין לפירוש ראב"ע לשמות לא, יח שצוטט לעיל [הפניה זו נוספה במהדורה חדשה זו ולא במהדורה הקודמת שהוציא המהדיר, שם צויין "לפנינו בפירוש הראב"ע לא נמצא פירוש זה שמיחסו רבינו להראב"ע", ודוק בהבדל]. עוד ציין המהדיר לדברי ר"י אברבנאל שיובאו להלן.

אתה החלות לכל הנסים והנפלאות שראה משה כי הם כדמות התחלה מועטת בערכו יתברך".

אם כנים הדברים עד כה, מתגלה לנו מקורם של דברי הרלב"ג בביאורו לתורה, שכתב כדברים האלו בסתם בתחילת פרשת ואתחנן:

אתה החלות להראות את עבדך וגו' – אמר 'החלות' להעיר כי מה שהשיג מזה הוא שיעור מעטי ביחס אל גודל ה' יתעלה ועוצם ידו, וכאלו הוא התחלה לבד לראיית אלו הדברים שזכר, כי יותר ויותר לאין שיעור יוכל ה' יתעלה לעשות מהנפלאות.

נראה שגם כאן כבמקומות רבים אחרים פירושו של ראב"ע שימש מקור לדברי רלב"ג¹¹.

דוגמה זו לא על עצמה בלבד יצאה ללמד; הבנה נכונה של דברי רבותינו הראשונים תלויה פעמים רבות בקביעת הנוסח הנכון של דבריהם, וזו זוקקת בראש ובראשונה עיון בכתבי היד שבדרך כלל פתוחים כיום לכל, ב"ה.

ובענייננו, בעקבות העיון בכתבי יד זכינו להבין נכונה את דברי ראב"ע, וכמו כן עלה בידנו להבין כראוי את דבריהם של שלושה ראשונים נוספים שהלכו בעקבותיו: רלב"ג, ר"ן ור"י אברבנאל.

11 רי"ל לוי במהדורתו לביאור הרלב"ג (ירושלים תש"ס, עמ' יז) הפנה רק לדברי הר"ן בדרשותיו. מעניין שדברים כעין אלו שכתב ראב"ע מצויים גם בספרי חסידות מאוחרים בהרבה. ראה למשל נעם אלימלך לרבי אלימלך מליזנסק (פרשת דברים): "זוה שאמר משה רבינו עליו השלום גם כן (דברים ג, כד) אתה החילות להראות את עבדך, אחר שעלה למרום והוריד התורה וראה מלאכים ועולמות עליונים והיה זה בעיניו הכל התחלה נגד גדולת הבורא ברוך הוא והיינו אתה החילות" כו'; תפארת שלמה לרבי מרדומסק, רבי שלמה ב"ר דוב צבי הכהן (פרשת ואתחנן): "אתה החילות. שיהי' כל ההשגה בבחי' התחלה כי הוא בחי' א"ס והכל רק התחלה... וז"ש אתה החילות כי הוא תמיד בבחי' התחלה והבן". שפת אמת ליקוטים פרשת ואתחנן: "אתה החילות כו' אם כי נגלה למשה רבינו ע"ה יותר מלכל הנביאים, כמאמר יודיע דרכיו למשה, הבין והכיר כי זה רק התחלה מגבורותיו של הקב"ה. ואמרו חז"ל מ"ט שערי בינה נגלה למשה רבינו ע"ה ותחסרהו מעט מאלקים, אכן השער החמישים הוא אלף פעמים מכל השערים". דברים דומים מצויים ביחס לגדולת התורה (ולא הבורא) בערוך השולחן יורה דעה סימן רמו סע' ד: "ואמר אחד מגדולי חכמי האמת, אם תרצה לידע גדולת התורה צא ולמד ממושה רבינו, שהיה רבן של כל הנביאים וכל החכמים, והשגתו היתה למעלה משכל האנושי, ולא קם בישראל כמשה אשר ידעו ד' פנים אל פנים, ובוודאי היה הולך ומוסיף בחכמה עד שנפטר מן העולם, ומה אמר בסוף ימי חייו – אתה החילות להראות את עבדך את גדלך וגו', שהוא השיג רק ההתחלה מהתורה הקדושה. וגם חז"ל אמרו בר"ה (כא, ב) ששער החמישים לא נגלה לו למשה רבינו, וזה השער הוא עולה על כולנה ביתר שאת ויתר עז, כדרך העיגול הגדול החצוני המקיף את כל העגולים הפנימים וכולם בטילים לגביה. והדברים עתיקים".